

MARIA PAȘCALĂU

***SCRIITORI EVREI ÎN LITERATURA ROMÂNĂ: IDENTITĂȚI
MODERNE ÎN CONTEXT (TRANS)NAȚIONAL, TIMIȘOARA,
EDITURA UNIVERSITĂȚII DE VEST, 2023, 408 p.***

DOI: 10.35923/AUTFil.61.15

Istoria bogată a comunităților evreiești din spațiul românesc, retezată abrupt de tragediile istorice recente, și contribuția acestora la dezvoltarea României moderne (în termeni economici, intelectuali, artistici etc.) a fost arareori subiect de cercetare temeinică în spațiul academic, cea mai importantă dintre cauze fiind probabil nevoia culturii române de a-și asuma încă de la începuturile devenirii sale moderne un puternic proiect etnoidentitar necesar construcției statale, instituționale și culturale. Respectivul proiect a rămas și astăzi influent, iar acest lucru ne arată, dincolo de orice, necesitatea studiului aplicat al acestor aspecte. Pe de altă parte, tocmai elementele tragice ale acestei istorii recente a relațiilor dintre majoritate și minoritatea evreiască (Holocaustul, destrămarea comunităților evreiești din timpul comunismului) au făcut ca discursul public românesc (incluzând aici și componenta sa academică) să oculte aspectele privitoare la contribuțiile membrilor acestei comunități la bogăția culturală a României (cu puține, dar notabile excepții – a se vedea volumele dedicate acestui subiect de Ovid S. Crohmălniceanu, Camelia Crăciun, Ovidiu Morar sau Paul Cernat). Chiar și atunci când figuri individuale importante ale unor momente de dezvoltare intelectuală și artistică nu puteau fi evitate (a se vedea studiile totuși ample despre Avangarda românească), referințele la identitatea acestora au fost dacă nu ignorate de-a dreptul, cel puțin menționate marginal și inconsistent. Unul dintre cazurile cele mai vizibile de ocultare memorială a identității s-a petrecut, așadar, în studiile literare, acolo unde o pleiadă de scriitori extrem de importanți pentru dezvoltarea literaturii române moderne au fost studiați ori în relație exclusivă cu paradigmele literare la care au fost asociați, ori au fost ignorați pur și simplu.

Am spus lucrurile de mai sus mai ales pentru a sublinia importanța și actualitatea temei de cercetare a volumului discutat aici: *Scriitori evrei în literatura română. Identități moderne în context (trans)național* de Maria

Pașcalău. Autoarea își propune să studieze un corpus de scriitori români de identitate evreiască din perioada interbelică, în contextul conflictului dintre două viziuni ale culturii și literaturii din România: una național-etnocentrică și una transnațională (de factură preponderent critică și experimentatoare, conectată la vibrațiile modernității estetice europene). Scopul declarat al acestui studiu este, pe de-o parte, să descrie cu atenție atmosfera literară a epocii, contribuțiile acestor scriitori la dezbaterile vremii, impactul atmosferei antisemite asupra destinului lor personal și căutările lor identitare, iar pe de altă parte să răspundă la întrebarea dacă, pe parcursul său evolutiv, cultura română a depășit acest moment de construcție etnoidentitară. Subiectul, de obicei marginalizat în studiile literare românești, e tratat cu acribia necesară, autoarea apelând la o bibliografie primară și secundară impresionantă nu numai pentru a construi o imagine cât mai exactă a scriitorilor studiați (Felix Aderca, Ury Benador, Ion Călugăru, B. Fundoianu/ Benjamin Fondane, Gherasim Luca, Sașa Pană, Isac Peltz, Mihail Sebastian, Tristan Tzara, Ilarie Voronca), cât și pentru a arăta contribuția acestora la bogăția și complexitatea culturii române. Accentul cade mai ales pe scriitorii care nu au beneficiat de atenția cuvenită a istoriei literare românești. Corpusul studiat este, așadar, extrem de important și relevant, mai ales pentru faptul că reconstruiește o imagine densă a epocii respective și a tensiunilor sale culturale și pune într-o lumină nouă o serie de scriitori pe nemeritat uitați de studiile literare (în special Felix Aderca, Isac Peltz, Gherasim Luca).

Pentru a face acest lucru, autoarea procedează sistematic. Primul capitol e în primul rând unul de contextualizare istorică și culturală. Pentru a observa tensiunile epocii interbelice, autoarea are nevoie de a reconstrui o istorie a „chestiunii evreiești” în România de dinaintea Primului Război Mondial, cu aplicație directă asupra spațiului literar și intelectual. Exemplele asumate pentru această discuție sunt emblematic: scandalul iscat de reprezentarea piesei *Manasse* de Ronetti-Roman pe scena Teatrului Național este analizat cu instrumentele istoriei culturale pentru a observa acest păcat originar al României moderne: refuzul de a recunoaște membrilor minorității evreiești nu numai statutul de cetățean ci și, mai ales, de a rețea din start dorința celor mai străluciți reprezentanți ai acesteia de a contribui la construcția culturii române moderne. Sunt discutate tendințele antisemite în rândurile elitelor românești pentru a sublinia mariajul periculos dintre ideologie și acțiune politică în direcția generării unei atmosfere ostile generalizate, ce va forma cadrul tensiunilor din interbelic. Sunt date detalii despre fenomenul „antisemitismului literar”, o forță polarizatoare în câmpul literar

românesc al respectivei epoci. Este discutată problema „dublei identități”, cu incursiuni detaliate în biografiile lui Lazăr Șăineanu și Moses Gaster, doi intelectuali cărora, în ciuda meritelor evidente demonstrate în beneficiul culturii române, statul român le-a refuzat statutul de cetățean, silindu-i să emigreze. Această problematică a „dublei identități” e necesară pentru a ilustra nucleul de tensiune identitară care direcționează diversele căutări ale intelectualilor/scriitorilor evrei din România, căutări identitare pe care autoarea le descrie de-a lungul a trei categorii care vor fi folosite în capitolele ulterioare pentru a încadra activitatea cultural-literară a autorilor corpusului. Nu e uitată în acest prim capitol o necesară discuție despre proiectul etnocentric (i.e. etnoidentitar) al culturii române în devenirea sa modernă, care va reprezenta un filtru de selecție a actorilor culturali, de la care scriitorii evrei vor fi excluși, chiar și atunci când vor dori implicarea activă în proiectele substanțiale ale culturii române. Acest refuz principal generat de proiectul etnocentric de literatură explică foarte bine nașterea unei viziuni alternative asupra literaturii, una transnațională, care ilustrează foarte bine dinamica de tip rețea a avangardei europene, mișcare în care scriitorii români de identitate evreiască sunt actanți principali.

M-am oprit mai în detaliu asupra acestui capitol, pentru că explicațiile culturale de aici și teoretizările implicite ori explicite (antisemitism literar, etnocentrism literar, transnaționalism) direcționează coerența analitică și descriptivă a celorlalte capitole, în care autoarea va proceda la o descriere detaliată a strategiilor de asumare identitară și integrare culturală ale câtorva importanți scriitori de identitate evreiască ai perioadei interbelice. În capitolul al II-lea se vor prezenta detalii privitoare la strategiile de integrare ale romancierilor lumii evreiești: Ion Călugăru, Ury Benador și Isac Peltz. E ceea ce va fi numit afirmare (în interiorul culturii/literaturii române) prin asumare identitară. E vorba de acei scriitori ale căror texte sunt construite în jurul unor subiecte ale mediului evreiesc, dar care depășesc o simplă literatură a culorii locale prin capacitatea de sublima tensiunile sociale și identitare ale epocii de la nivelul întregului spațiu sociocultural românesc. Analizele din acest capitol decupează un moment complex al literaturii române, care prin romanele acestor autori recuperează ceva din multiculturalitatea epocii. Romanele celor trei participă, dincolo de toate, la devenirea modernă a literaturii române nu numai în termeni tematici, ci și în termeni estetici prin asumarea unei viziuni autenticiste despre literatură, pe care autoarea o echivalează drept „redare a unei experiențe personale sau a unor realități nedenaturate, care le sunt familiare” (p. 129). De fapt,

cei trei scriitori extrag aceste subiecte „evreiești” din pitorescul marginal prin haina estetică modernă și prin tratarea de tip social, care se integrează perfect în dezbaterile vremii. Iar efectul evident, subliniat de altfel în carte, este acela că vizibilitatea aproape „etnografică” a lumii evreiești devine o componentă legitimă a spațiului românesc prin reprezentarea literară în cheie modernă. De altfel, cei trei autori și romanele lor vor avea un oarecare succes critic și de public, acest lucru arătând relativul succes al strategiei lor literare și culturale. Aș remarca, din acest capitol, discuția despre Isac Peltz, mai ales dosarul receptării acestuia, care arată că, în ciuda relativei integrări în literatura română, locul pe care-l ocupă acești scriitori rămâne unul marginal în interiorul canonului literar, la fel cum marginală rămâne în memoria culturală românească și „lumea evreiască” despre care acesta vorbește în literatura lor.

În mod firesc, demersul continuă cu descrierea modelelor de integrare, capitolul al III-lea fiind dedicat scriitorilor evrei integrați și parțial integrați. E vorba aici, pe de-o parte, de Felix Aderca și Mihail Sebastian – scriitori care participă cu vigoare și fără complexe la viața literară românească, beneficiind de o oarecare recunoaștere – și B. Fundoianu și M. Blecher – scriitori cu un destin aparte, asociați mai degrabă avangardei. Interesant în demonstrație e faptul că autoarea pune în evidență „accentuata conștiință evreiască” a acestor scriitori, ceea ce-i permite să sublinieze „dubla identitate”, „dubla rădăcină identitară”, la cel puțin trei dintre aceștia (Blecher fiind un caz special). Portretul lui Felix Aderca e corect creionat ca acela al unui scriitor român și evreu, dar în afara religiei și „etnicității”, eventual apropiat gândirii de stânga în termeni nedogmatici și manifestându-și fronda artistică modernă într-o operă prolifică și polimorfă. Cu ample incursiuni în publicistica acestuia, Mihail Sebastian e tratat drept un caz emblematic de voință de participare la construcția culturală românească, retezată de antisemitismul cultural/literar și de un context politic tulbure, un caz școală de eșec al „simbiozei româno-evreiești” (formula e împrumutată de la Leon Volovici). B. Fundoianu e văzut ca un caz de identitate hibridă, cosmopolită, al cărei punct generator este tocmai „dubla identitate”. Dovezile sunt extrase atât din activitatea sa de jurnalist cultural, cât și din analiza formării sale sub umbrela influențelor intelectuale iudaice și literare românești. Obsesia „singularității” creative a lui Fundoianu, vizibilă imediat după Primul Război Mondial, e explicată atât prin spiritul critic al autorului (care subliniază lipsa de originalitate a culturii române), cât și prin lipsa de receptivitate a culturii române față de literatura sa. De aceea și opera franceză e vizibil marcată de căutări

identitare, observă autoarea, interpretând traseul dezrădăcinării poetului ca pe un pas necesar regăsirii de sine (prin literatură). Singura figură aparte a acestui grup este M. Blecher care, deși asociat oarecum cu Felix Aderca, pare inserat aici doar pentru a anticipa discuția din capitolul al IV-lea despre radicalii și revoltații Avangardei. Caracterul experimental al scrierilor lui Blecher se coagulează în jurul unei idei de autenticitate existențială care se hrănește din ruptura biografică, dar ia forme experimentale, inovatoare în peisajul literar al epocii. Literatura lui Blecher e o literatură care caută încă de la început afirmarea aproape naturală în filonul modernității estetice europene și poate de aceea ulterior va deveni centrală în canonul literar românesc, iar o discuție despre identitate la Blecher e oarecum greu de făcut.

Capitolul al IV-lea, ultimul, se ocupă de patru figuri emblematice ale Avangardei, toate având rădăcini româno-evreiești: Tristan Tzara, Ilarie Voronca, Sașa Pană și Gherasim Luca. De fapt, capitolul este dedicat descrierii unei alternative „transnaționale” la calea integrării și asumărilor identitare. Toți acești scriitori refuză în același timp tradiția literară și constrângerile identitare, adoptând o identitate supra-/transnațională ale cărei efecte literare vizibile vor putea fi văzute în radicalismul iconoclast al implicării lor în mișcările de avangardă. La Tristan Tzara este evidențiat, odată cu analiza minuțioasă a evoluției revistei „Dada”, efortul de a coagula în jurul ideilor dadaiste o rețea transnațională de personalități artistice (de la futuriștii italieni la Marcel Duchamp, Francis Picabia sau vocile radicale ale lirismului francez, ca de exemplu Guillaume Apollinaire sau Pierre Reverdy). Ilarie Voronca e analizat în primul rând prin prisma textelor sale teoretice din revistele de avangardă, autoarea observând un oarecare paradox în pronunțările „teoretice” ale acestuia: pe deoparte voce iconoclastă până pe la mijlocul anilor '20 (în colaborările de la „unu” și „Punct”), pe de altă parte voce cumpănită și constructivă a Integralismului (în colaborările de la „Integral”). Într-un scurt subcapitol, Sașa Pană este văzut ca un animator al mișcării de avangardă și promotor al spiritului transnațional al acesteia. Nu în cele din urmă este descrisă evoluția poetică și identitară a lui Gherasim Luca, de la implicarea ideologică a primei perioade, la activitatea în interiorul Grupului Suprarealist de la București, o mișcare construită încă de la început în cadre transnaționale, și la alegerea unei viziuni poetice singulare, exploratorie, aflată dincolo de orice etichetă identitară.

Prin acest capitol se întregește demersul autoarei care, în concluzii, reface în manieră sintetică tabloul acestor căutări identitare din rândul scriitorilor români de identitate evreiască. Coerența demersului din interiorul volumului

e reiterată aici, fiind reafirmat procesul de modelare identitară care variază în funcție de parametrii tensiunilor cultural ideologice din epoca studiată: dubla identitate, interacțiunea dintre proiectul național-etnocentric al culturii române și tendințele moderniste și transnaționale, opțiunile ideologice și personale etc. Nu e uitată nici o descriere a procesului de marginalizare canonică și ocultare memorială a acestor scriitori în epoca de după Cel de-Al Doilea Război Mondial, făcută printr-o succintă analiză a modului cum sunt reflectați acești scriitori în studiile literare românești. Iar dacă unul dintre scopurile cărții era acela de a răspunde la întrebarea dacă este depășit de către cultura română proiectul de construcție etnoidentitară care a direcționat-o încă de la începuturile devenirii sale moderne, răspunsul va fi negativ: „statutul [marginal încă azi al] scriitorilor evrei în literatura română e un indicator clar al faptului că politicile culturale românești nu au suferit schimbări majore de-a lungul timpului, rămânând în aceeași parametri etnocentrici” (p. 377).

Ca încheiere, pot spune că volumul discutat aici are cel puțin o dublă relevanță: 1. descriptivă (prin decupajul specific al acestui corpus de scriitori îndeobște marginalizați de canonul literar românesc; prin studierea în manieră minimonografică a celor mai mulți dintre ei; prin punerea în lumină a unor detalii noi despre opera acestora); 2. interpretativă (în cheia unei hermeneutici de tip cultural), grație discuției despre asumarea unor modelele identitare de către scriitorii respectivi și grație identificării cu acuratețe a cauzelor socioculturale ale acestor „asumări”. Categoriile de răspunsuri identitare descrise în raport cu autorii respectivi – asumare identitară, integrare, radicalizare estetică etc. – sunt plauzibile și pot fi extinse și la alți scriitori cu statut asemănător. Dar mai mult decât atât, lucrarea reușește, din această perspectivă, să problematizeze tensiunile formatoare din spațiul cultural românesc al epocii studiate care vor avea consecințe și dincolo de aceasta (antisemitismul cultural și literar, de exemplu). În acest fel, autoarea reușește să acopere anumite goluri din cercetarea culturală și literară, cu relevanță inclusiv pentru o istorie a politicilor culturale naționale în raport cu minoritățile (cazul studiat aici fiind cel al minorității evreiești care, așa cum spuneam la început, a avut o contribuție însemnată în devenirea modernă a României, contribuție de obicei ocultată sau insuficient cunoscută). Nu în ultimul rând, autoarea problematizează și o viziune transnațională a literaturii, o viziune actuală, ale cărei origini în cultura română se dovedesc a fi conectate la epoca studiată.